

stičkim sistemima, prema autorima, jest čvrsta “ideološka” pozadina isključivo državnog upravljanja ekonomijom, a problem s tranzicijskim razdobljem jest, obrnuto, čvrsta “ideološka” pozadina tržišnog fundamentalizma, koji istovremeno rastače državu blagostanja. Problem je sa zaključcima autora, međutim, u tome što u stvarnosti ne postoji čist sistem koji funkcionira jedino kroz državno upravljanje ili jedino kroz tržište. Narativ kojim se socijalistički sistemi označavaju ideološkima – dok za postojeći kapitalistički sistem to ne vrijedi, osim u njegovoj fazi primarne akumulacije (tranzicija) – govori nam da je kapitalistička ideologija efikasnija.

U tom je kontekstu uz analitičke napore autora knjige *Taking Stock of Shock* potrebna i analiza dinamike razvojnih elemenata obaju sistema, i to kroz točke u kojima se ukrštavaju te u kojima jačaju njihove proturječnosti i društvene napetosti. Prema tome, povijesni lom 1989/1991. bio je rezultat prevladavanja prokapitalističke tendencije nad prosocijalističkom, pri čemu poražena tendencija nije nestala. Njezina modifikacija odvijala se u političkim koordinatama promjena i izmjena državnog aparata i institucija države. Shvatimo li, dakle, tu dinamiku kroz političku borbu, apstraktne kategorije demokracije, pravde, sreće – koje su svima bile prihvatljive – postaju sasvim konkretne. Konkretizacija tih kategorija ujedno je praktična negacija većeg dijela tranzicijskog društva. Nedemokracija, nepravda i nesreća tada postaju evidentnima.

Dimitrije Birač
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu

Recenzija

Giorgio Agamben
A che punto siamo?
L'epidemia come politica

Quodlibet, Macerata, 2021., 128 str.

U situaciji u kojoj već dvije godine živimo realitet duboko određen krizom uzrokovanom globalnom pandemijom virusa COVID-19, talijanski filozof Giorgio Agamben u zbirci kratkih tekstova, razmatranja i intervjua naslovljenoj *A che punto siamo? L'epidemia come politica (Dokle smo stigli? Epidemija kao politika)* – objavljenoj i na engleskom pod naslovom *Where Are We Now? The Epidemic as Politics* (Eris, London) – na vrlo provokativan, nerijetko hiperboličan i radikalno način razmatra postojeću pandemijsku društveno-političku situaciju i njezine posljedice. Neke su tekstove naručili talijanski mediji (npr. novine *Corriere della sera*), ali u njima nikad nisu objavljeni. Agambenova su razmatranja o (političkim) reperkusijama COVID-krize zapravo bila puno eksponiranija u francuskim, njemačkim, švedskim ili grčkim medijima nego što su to bila u Italiji.

Agamben nas u toj knjizi podsjeća na dva ključna koncepta: izvanredno stanje i goli život, koje je razradio u svojem poznatom serijalu knjiga pod naslovom *Homo Sacer* i koji su osnova njegovog određenja biopolitike. Ne ulazeći u detalje razrađene u njegovim prethodnim knjigama, izvanredno stanje definirano je kao “čista i jednostavna suspenzija ustavnih garancija”

(str. 12). Nakon što se uvede, izvanredno stanje više se ne može opozvati – postaje imanentno samom vladanju, odnosno postaje permanentna paradigma vladanja. S druge strane, koncept golog života odnosi se na život kao kao “isključivo biološki” fenomen (str. 54). Prema Agambenu, život sveden na puku biološku egzistenciju, kojemu je oduzeta duhovna dimenzija, dimenzija kulture i povezanosti, odnosno život u kojem se to dvoje razdvaja u međusobno nepovezane cjeline, posljedica je modernosti. Ta dva pojma (izvanredno stanje i goli život) zajedno tvore modernu politiku koju Agamben naziva biopolitikom i definira kao razdoblje u kojem se sve podređuje biološkom (golom) životu te u kojem “zdravlje postaje pravna obveza koju treba ispuniti pod svaku cijenu” (str. 41).

Ovaj kratki uvid u Agambenov kategorijski aparat bio je nužan kako bi se mogla razmotriti bit onoga o čemu autor piše u ovoj knjizi, jer su izvanredno stanje i goli život, odnosno biopolitika kao krovni pojam koji objedinjuje sve prethodno navedeno, u njoj sveprisutni. Naime, Agamben na COVID-krizu gleda kroz prizmu vlastite definicije izvanrednog stanja i golog života – pod izgovorom zaštite biološkog života (gotovo) sve svjetske vlade odlučile su uvesti određeni oblik izvanrednog stanja u kojem su se sva prava i slobode, prema Agambenu, podredila pravu na (goli) život. Autor se pita nije li paradoksalno kada se “kaže da treba dokinuti život kako bi ga se zaštitilo” (str. 40)? Kakav se to život štiti ako ga se lišava bilo kakvog sadržaja – jesmo li uistinu živi ako smo, radi zaštite biološkog života, svedeni na puku biološku egzistenciju? Agamben postav-

lja ta izazovna pitanja i tjera nas da o njima duboko promislamo te da se zapitamo što je za nas život. Ova je COVID-križa, prema njegovu mišljenju, omogućila ostvarenje onoga što se već dugo želi učiniti – pandemija je poslužila kao sredstvo alijenacije čovjeka od čovjeka posredstvom straha. U trenutku kad se proglašio rat protiv virusa kao nevidljivog neprijatelja koji može biti u svakom od nas, nastupa razdoblje građanskog rata jer neprijatelj nije izvana, nego u nama. Onog momenta kada ljudi prihvate presumpciju o građanskom ratu, započinje ultimativna alijenacija čovjeka od čovjeka, jer tada više u drugima ne vidimo ljudska bića, svoje bližnje, nego potencijalnu ugrozu – u drugima najednom vidimo vlastiti kraj. Agambenova je teza da zbog perpetuiranog i nametnutog osjećaja straha pristajemo na razne načine žrtvovati vlastitu slobodu (slobode) radi osjećaja sigurnosti, ali ta je sigurnost samo privid, jer smo “na taj način osuđeni živjeti u stanju trajnog straha i nesigurnosti” (str. 40). To razdvajanje ljudi, tvrdi Agamben, potrebno je kako bi nastupilo vrijeme “tehnoško-zdravstvenog despotizma” koje će otkloniti i svaku primisao da su ikad postojale makar natruhe “građanskih demokracija” (str. 15). Na taj način pandemija je samo naglasila “kugu” koja se ustalila među ljudima i koja je, u recentno (pre-pandemijsko) vrijeme, počela karakterizirati odnose među njima (str. 33). Tehnika je postala gotovo interna odrednica nas samih, a razdoblje COVID-križe samo je pospješilo odustajanje od fizičkog kontakta te dalo dodatni zamah tranziciji privatne i javne sfere u *online* svijet. Kao izraz konačne transformacije čovjeka u potrošača digitalnog doba, valjalo je uvjeriti ljude da

je moguće živjeti posredstvom nula i jedinica, da je digitalni realitet ne samo jednak onom realitetu koji nam je do jučer bio poznat nego da je neizmerno bolji, korisniji i komotniji. Nova digitalna paradigma socijalne distance postaje željeni prototip međuljudskih odnosa, a sav fizički kontakt postaje neželjen – tko nije uključen u taj novi oblik socijalnih odnosa zasnovan na *online* sferi, “uvelike je isključen iz svakog odnosa i gurnut na marginu” (str. 14).

Upravo je socijalna distanca ključna odrednica pandemijske transformacije svijeta, jer ona postaje fundament (budućeg) organiziranja društva. Krajnji je cilj ukinuti ne samo fizički nego i socijalni kontakt jer, kako napominje Agamben, stvarni socijalni kontakt u svojoj punini ne može postojati ako je posredovan tzv. modernim tehnologijama. One funkcioniraju tako da iz ljudi isisavaju svu ljudskost i svode ih na ulogu korisnika. Drugim riječima, bez fizičkog kontakta ne može postojati socijalni – kako je moguće spontano se okupljati u *online* formi? Spontanost općenito postaje neželjena i teži se cjelokupno postojanje učiniti izračunljivim, svesti ga na brojke, stupce i tablice. Čovjeku se oduzima prostor nepredvidivoga, ali zadržava se mogućnost nepredvidivog djelovanja prema čovjeku. Nepredvidivost nastavlja egzistirati samo kao opcija kojom će se čovjeka prisiliti da odustane od vlastitog prava na nepredvidivo.

Agamben tvrdi da dolazi do apsolutizacije znanosti: “Znanost je postala religija našeg vremena” (str. 62). Razlika između znanosti i religije, prema Agambenu, u tome je da je religija (većinom) slobodan izbor svakog pojedinca, a znanost postaje apsolutni imperativ – onoga tko ne prihvati

znanstvenu istinu definira se kao neprijatelja napretka. Manifestaciju takvog oblika apsolutizacije znanosti Agamben vidi u ulozi medijskih i političkih zvijezda koju su u ovoj COVID-krizi dobili brojni epidemiolozi, virolozi, infektolozi, općenito znanstvenici. S druge strane, političko djelovanje prepušta se struci. Upravo na to upućuje podnaslov *L'epidemia come politica* (*Epidemija kao politika*), jer Agamben u praksama agresivne ekspertizacije vidi odumiranje političkoga – epidemija zalazi u sferu politike te neupitno ima političke posljedice; donose se odluke koje su bez daljnega političke, ali se maskiraju znanošću. Politika postaje podređena znanosti, ali riječ je samo o prividnoj depolitizaciji političke sfere u kojoj se znanost suštinski politizira – u nemalom broju slučajeva potvrdilo se da su (navodno) znanstvene odluke na koje (opet navodno) politika nije imala nikakvog utjecaja – u Hrvatskoj, u Italiji, Australiji ili negdje drugdje – bile donesene samo radi ostvarivanja političkih poena ili tvrdoglave obrane prethodno donesenih odluka zasnovanih na (krivim) prosudbama.

Najdojmljiviji i vjerojatno najvažniji dio Agambenovih knjiga jest tekst naslovljen “Requiem per gli studenti” (“Rekvijem za studente”). U njemu talijanski filozof otvoreno i bez ikakve zadržke osuđuje *online* formu studiranja. Upozorava da je “dio tehnološkog barbarstva koje živimo ukidanje svakog iskustva osjeta i gubitak pogleda s obzirom da je trajno zarobljen iza sablasnog ekrana” (str. 99). Izvorna ideja *universitasa* označavala je način života, zajednicu razmjene mišljenja, prostore prijateljstva i bliskosti, mjesta diskusije onkraj pukog institucionaliziranog

obrazovanja – sve je to trajalo stoljećima, a onda je, za tren oka, ukinuto. Čak i na onim fakultetima koji su se vratili u preferirani oblik fizičke nastave i dalje postoje brojna ograničenja (maske, distanca itd.) koja onemogućuju istinsko ozbiljenje ideala *universitasa*. Neupitno je da će se stanje kad-tad u potpunosti normalizirati i da je riječ o privremenim okolnostima, ali Agamben nas tjera da se zapitamo hoće li ove zadnje dvije godine ostaviti trajan pečat na generacije koje dolaze? Napominje da će povijest pamtili one profesore koji su se usprotivili izopačenju studiranja u vidu *online* nastave, povlačeći radikalnu i podosta nekorektnu paralelu s profesorima koji su se 1930-ih godina usprotivili fašističkom režimu. Naravno, okolnosti 1930-ih godina u Italiji drastično su drugačije od današnjih i takve Agambenove usporedbe ustvari samo štete njegovom naumu, ako mu je, naime, naum pokazati neke od, po njemu, izopačenih praksi uvedenih tijekom pandemije.

Agamben je izrazito provokativan autor, nerijetko zavodljiv i (pre)često neprecizan u svojim formulacijama, ali čitatelju pruža jedinstven pogled na svijet, tjera ga na razmišljanje, na propitivanje sebe, ali i nje ga kao autora. Ipak, on ima i jedan veliki problem. Prečesto se na ovo razdoblje pandemije osvrće uspoređujući ga s praksama nacizma. Takva je usporedba duboko problematična iz niza razloga i nejasno je radi čega ju Agamben uvijek iznova upotrebljava. Je li možda riječ o hiperboli kojom nastoji bolje dočarati sve prakse karakteristične za COVID-krizu koje smatra pogrešnima? Možda, ali na taj način zapravo sabotira samoga sebe jer mu ostale kritike, puno prizemljenije i daleko relevantnije,

ostaju nezapažene zbog hiperbole za koju se svi – i oni koji ga žele napasti i oni koji ga žele braniti – mogu lako uhvatiti. Povrh toga Agamben na mnogim mjestima ostaje prilično nedorečen. Cijeli narativ o onima koji žele alijenaciju čovjeka od čovjeka i suspenziju socijalnog kontakta obavljen je velom tajnovitosti unatoč sjajnoj prilici da spomenute teze detaljnije razradi i na njima poentira napadajući logiku galopirajućega globalnog kapitalizma koju su u ovim pandemijskim okolnostima posebice utjelovili tzv. koronaprofiteri. Ovakvo njegove teze poprimaju mističan ton, što ga čini relativno lakom metom napada – zbog nedorečenosti ga se svrstava među tzv. “plandemičare” iako je svakome tko pročita knjigu jasno da to nije Agambenova pozicija. Svemu navedenom usprkos, svi oni koje zanima razmatranje ove pandemije (i njezinih uzroka i posljedica) iz alternativnog ugla (neovisno slagali se ili ne s takvom perspektivom) te su spremni suočiti se s prilično mračnim i pesimističnim pogledom na svijet, trebali bi pročitati ovu knjigu.

*Damjan Stanić
Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*